

Віталій Максимчук

(Науковий керівник – Г. М. Вокальчук, доктор філологічних наук, професор)

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ АВТОРСЬКИХ НОВОТВОРІВ ІЗ ЗАПОЗИЧЕНИМИ АФІКСОЇДАМИ

У статті проаналізовано структурно-семантичні особливості авторських лексичних новотворів із запозиченими афіксоїдами в мовотворчості сучасних поетів Рівненщини.

Ключові слова: *авторський лексичний новотвір, афіксоїд, суфіксоїд, префіксоїд, семантика, сучасна поезія Рівненщини.*

В статье проанализированы структурно-семантические особенности авторских лексических новообразований с заимствованными аффиксоидами в языковом творчестве современных поэтов Ривненщины.

Ключевые слова: *авторское лексическое новообразование, аффиксоид, суффиксоид, префиксоид, семантика, современная поэзия Ривненщины.*

The article is devoted to analysis of structural and semantic peculiarities of author lexical new-formations with loaned affixoids that are fixed in language creation of modern Rivnenshchyna’s poets.

Key words: *author lexical new-formation, affixoid, suffixoid, prefixoid, semantics, modern poetry of Rivnenshchyna.*

Лексика сучасної літературної мови, як відомо, поповнюється різними способами, із-поміж яких переважають: 1) словотворення – деривація нових

одиниць із використанням питомих і частково запозичених словотворчих ресурсів; 2) запозичення нових слів; 3) залучення нелітературних внутрішньомовних ресурсів – розмовної, діалектної лексики, жаргонізмів, арготизмів, професіоналізмів тощо [10, с. 135]. Незважаючи на те, що літературний словник поповнюється власне українськими та запозиченими словами й морфемами, сьогодні в лінгвістиці наявна порівняно невелика кількість спеціальних праць, у яких проаналізовано запозичені афікси та афіксоїди в структурі авторських лексичних новотворів (АЛН). Дослідженню дериваційного потенціалу морфемних запозичень в українському мовознавстві присвячено праці Н. Ф. Клименко, К. Г. Городенської, В. О. Горпинича, Є. А. Карпіловської, І. І. Ковалика, Л. О. Родніної, О. К. Безпояско, О. А. Стишова, Н. С. Кобзар та ін. На початку ХХІ століття з'явилися праці, у яких розглянуто чужомовні морфемні елементи, що входять до складу новотворів, зафіксованих на сторінках українських ЗМІ (О. А. Стишов, К. В. Брітікова, Г. М. Віняр, А. М. та С. М. Нелюби, Ж. В. Колоїд, О. М. Турчак тощо).

Мета статті полягає в аналізі семантико-структурних особливостей АЛН із запозиченими афіксоїдами. Матеріалом дослідження слугувало понад 3500 інновацій сучасних поетів Рівненщини, дібраних методом суцільної вибірки з літературного доробку більше 100 авторів.

На позначення аналізованих словотворчих елементів українськими та зарубіжними мовознавцями запропоновано різні термінологічні назви: афіксоїд (О. Безпояско, К. Городенська, В. Горпинич), компоненти (І. Кочан), корені (Є. Карпіловська), основи (Н. Клименко), міжнародні терміноелементи (В. Григор'єв), морфемоїди (Н. Васильєва), напівафікси (М. Степанова) тощо. На наш погляд, найбільш доречним є термін “афіксоїд”, під яким, услід за Н. Ф. Клименко, розумітимемо проміжну морфему, частину складного або складноскороченого слова, здебільшого співвідносну з повнозначним словом чи основою, яка повторюється з тим самим значенням у ряді слів і наближається за словотворчими функціями до

афіксів [5, с. 38].

Серед афіксоїдів традиційно розмежують префіксоїди та суфіксоїди. Перші, на думку В. О. Горпинича, – “це колишні повнозначні корені, що в основному втратили своє первісне лексичне значення, ознаки самостійності, але частково ще зберігають первісні структурно-семантичні елементи і знаходяться на шляху до повного перетворення на службову морфему – префікс” [2, с. 44]. До запозичених афіксів такого типу науковець відносить *авіа, авто, агро, біо, мікро, макро, максі, міні, псевдо* тощо. Дослідник зазначає, що кожний префіксоїд може стати префіксом, якщо він: 1) не вживається в мові як корінь; 2) не здатний перебувати в постпозиції [2, с. 48].

Під суфіксоїдом зазвичай розуміють “кореневі морфемі, які використовуються у функції суфіксів та займають у слові їх позицію” [1, с. 216]. На думку Є. А. Карпіловської, суфіксоїди – це “компоненти післякореневої частини простих непохідних слів з подільними основами, що мають власне значення і займають кінцеву позицію в основі слова, тобто подібні до суфіксів” [4, с. 19].

Крім розбіжностей у дефініції термінів, серед науковців також немає однастайності думок щодо того, які саме запозичені компоненти вважати афіксоїдами, а які афіксами. В “Інверсійному словнику української мови” зафіксовано понад 350 префіксоїдів та 15 суфіксоїдів, до яких відповідно належать такі запозичені морфемі, як *авто-, анти-, біо-, віце-, квазі-, лже-, мега-, макро-, парт-, псевдо-, теле-, супер-, ультра-, -філ* тощо [3, с. 779–780]. У “Словнику українських морфем” Л. М. Полюги поняття “афіксоїд” відсутнє, а запозичені морфемі на зразок *анти-, екстра-, інтер-, контр-, супер-* уважаються префіксами [8, с. 368–375]. Іншої думки дотримуються укладачі “Словника скорочень в українській мові”, які запозичені елементи на зразок *євро-, інтер-, фото-, теле-, парт-* уважають скороченнями від *європейський, інтернаціональний, фотографічний, телевізійний, партійний* відповідно, а слова, утворені за допомогою цих морфем, – аббревіатурами [9].

На наш погляд, складне слово, яке не має в своїй структурі афікса чи

афіксоїда, повинно розгортатися в еквівалентне за структурою і семантикою словосполучення, напр.: *телехаща* (В. Басараба) – телевізійна хаща, *партжиття* (Ю. Береза) – партійне життя, *кіберлогіка* – кібернетична логіка тощо. Послаблення здатності до розгортання, зазначає С. М. Климович, “свідчить про набуття компонентом складного утворення ознак афікса, тобто він стає афіксоїдом” [6, с. 143].

Уважаємо за доцільне, услід за Н. С. Кобзар, виокремити серед морфологічних способів словотворення афіксоїдний, різновидами якого є префіксоїдний і суфіксоїдний. Специфіка афіксоїдного словотворення, зазначає дослідниця, “зумовлена генетичною спорідненістю афіксоїдів як морфем перехідного типу з коренями й виявляється в більшій пов’язаності їхнього морфемного та словотвірного значень” [7, с. 10].

Зазначимо, що в словотворчості поетів Рівненщини зафіксовано понад 50 одиниць, що містять у своїй структурі іншомовні афіксоїди (серед них – понад 40 іменників, близько 10 прикметників та 1 прислівник).

Найуживанішим є афіксоїд *лже-* зі значенням “несправжній, удаваний”, за допомогою якого було утворено близько 10 індивідуально-авторських субстантивів різних лексико-семантичних груп, зокрема: назви осіб – *лжегерой* (Г. Чубай), *лжецілитель* (Ю. Береза), *лжедіяч*, *лжекумир* (Б. Білецький); назви абстрактних понять – *лжеманія* (Н. Диб’як), *лжедіяство* (Б. Білецький) тощо, напр.: *У храмів доля є у кожного своя – / В одного Божих служб спокійна течія, / А з інших і нові, й колишні фарисеї / Робили тюрми, стійла, склади, лжемuzeї...* (Б. Білецький). Синонімічним префіксоїдом є афікс грецького походження *псевдо-*, який у словотворчості поетів Рівненщини репрезентований іменниками *псевдогра* (С. Мейта), *псевдообман* (А. Свентах), *псевдопраця* (В. Романюк). О. А. Стишов зазначає, що в мові сучасної української публіцистики новотвори з префіксоїдом *псевдо-* сформували три словотвірних типи: 1) назви осіб за характеристикою їхніх несправжніх ознак, функцій, за удаваною поведінкою; 2) номінації несправжніх явищ, процесів; 3) назви на означення несправжності ідеологій

та інституцій [11, с. 173]. У лексиконі рівненських поетів цей афіксоїд представлено лише другим словотвірним типом, що дає підстави стверджувати про інше функціональне призначення художнього стилю порівняно з публіцистичним, напр.: *...Слабодухість нероби, чинуші / Псевдопрацю виводить на суд, / І піснями засіює душі...* (В. Романюк).

Часто використовується в процесі творення АЛН префіксоїд німецького походження *ерзац-* – “неякісний замітник, сурогат”, особливо репрезентативний у творчості Г. Чубая: *Замість часу – ерзацгодину, / замість людей – ерзацлюдину, / а всім крикливим на угоду / ми подамо ерзацсвободу! І для годиться ще й посієм / із власних рук ерзацмесію!..*

Частотність афіксоїдів такого типу, на наш погляд, зумовлена екстралінгвальними чинниками, насамперед зміною багатьох життєвих орієнтирів, зокрема те, що раніше було рідкістю, зараз стало об’єктом підробок, фальсифікацій із метою отримання вигоди.

Значною кількістю одиниць представлено синонімічні афіксоїди *міні-* та *мікро-*, які означають “дуже малий”, “дрібний”, напр., *міні-копія* (Н. Диб’як), *мікрозвучання* (В. Ярмолюк), *мікровсесвіт* (В. Романюк), напр.: *Мікровсесвітом велич світу / Ніжне серце в собі вмістило*. Особливої виразності контексту автор досягає завдяки введенню в рядок двох антонімічних префіксоїдів для підсилення антонімічних понять, напр.: *Про це вже мовлено не раз / І максі-речень, й міні-фраз* (Ю. Береза). Оригінальним щодо структури є багатоконпонентний індивідуально-авторський прикметник, у якому поєднуються грецький, латинський афіксоїди та українські синонімічні компоненти з відповідною семантикою, що, своєю чергою, надає експресивної виразності контексту: *Я вас порятую від воєн, / тільки проголосуйте за мене рукою / з мікро-міні-найменшим-манюсіньким чіпом...* (С. Мейта).

Динамічність контексту іноді досягається завдяки вживанню автором лексикалізованого афіксоїда, який є семантично протилежним до префіксоїда – складника АЛН, при цьому антитетичний прийом суттєво увиразнює

образність змісту, напр.: *І сяйво, й морок, відблиски і тіні, / І мікро, й макросвітломерехтіння* (В. Басараба).

Незначною кількістю одиниць репрезентовано афіксоїд грецького походження *мега-*, що має значення “величезний”, “гігантських розмірів”, напр.: *мега-поганий* (В. Швець), *мега-вокзал, мегасексуально* (Н. Диб’як), пор.: *Наші душі недремні, як мега-вокзали / На шляхах в позачасся...*

Префіксоїд *ретро-*, що означає “старовинний, пов’язаний зі старовиною”, уживається в процесі творення назв осіб – *ретро-поет* (В. Марценковський); назв продуктів інтелектуальної діяльності людини – *ретроуривок, ретро-кліп* (Н. Диб’як): *Я не вірив в містичні прикмети, / Через ліве плече не плював, / І хоч був дещо ретро-поетом, / Пацифістом лискучим не став.*

Семантично протилежний до зазначеного вище префіксоїд *нео-* зі значенням “новий” увійшов до складу іменникових та прикметникових АЛН, напр.: *Хай буде проклят її автор, / Той нелюд – / неоскорпіон, / І перший сват, / і перший стартер – / Оскаженілий Пентагон* (О. Богачук), *А душа – хранилище чеснот, / Неомодернова і безмежна* (Н. Диб’як).

Інші чужомовні префіксоїди в ідіолектах поетів Рівненщини репрезентовані в складі таких субстантивів: *фітоетюд* (В. Ярмолюк), *віце-труп* (Ю. Береза), *меліосухота* (М. Тимчак), *екстра-секс* (О. Ірванець) тощо. Останній АЛН уживається в гуморесці з версифікаційною метою, створюючи ефект параномазії: *Заграничний екстрасенс / Гарантує екстра-секс.*

Суфіксоїдний спосіб словотворення в лексиконі поетів Рівненщини представлений запозиченими афіксоїдами, які входять до лексико-семантичної групи назв осіб. Найчастотнішим є суфіксоїд *-ман*, що означає “той, хто пристрасно захоплюється чимось”, напр.: *металоман* (В. Басараба), *мореман* (В. Марценковський), *грошоман* (Ю. Береза) тощо, пор.: *Немає кави! У всьому місті! / Лиш кавоманів спраглий тлум* (Л. Рибенко). Уживання цього афікса, як зазначають дослідники, властиве іменниковим новотворам у мові українських мас-медіа, пор.: *погодоман, лірикоман,*

біблієман, фантастоман, дієтоман тощо [11, с. 130]. Оригінальним із погляду структури є АЛН *укрофоб*, що містить префіксоїд *-фоб*. Інновацію, очевидно, сконструйовано способом синкопи від узуального *українофоб*. Окрім того, новотвір має подвійну мотивацію: ідеться про ненависників українців або укрів (легендарних племен, які жили на північно-західній території України). Однак глибший аналіз контексту дає зрозуміти, що цей АЛН є синонімом до загальноновживаного *українофоб*, пор.: *Вони одні в мундирах укрофобів / І висунули підлий постулат, / Що рідна мова “селюхів” і “жлобів” – нікому не потрібний літерат* (В. Романюк).

Репрезентативною лексико-семантичною групою є слова на позначення надмірного потягу до чогось, зокрема негативного, утворені суфіксоїдним способом за допомогою компонента грецького походження *-манія*, напр.: *телеманія* (В. Басараба), *кадроманія* (В. Грабоус) тощо, пор.: *А вслід їй голос, котиться за нею: / – Зажди, зажди, бо істин гострі грані / Поколять душу сивою стернею, / А кожен гріх – то лиш одна із маній. / Оргієманія... лжеманія... і отже... / Багатство-владоманія... а значить – / Лише хвороби, їх зціли, о Боже!* (Н. Диб'як).

Отже, АЛН із запозиченими афіксоїдами є не характерними для словотворчості поетів Рівненщини загалом. Однак подібні інновації трапляються в авторів, лірика яких тяжіє до філософської (Н. Диб'як – 10 АЛН, С. Мейта – 2 одиниці), або в гумористів, які прагнуть висміяти негативні вади суспільства (Ю. Береза – 6 АЛН, В. Басараба – 4 інновації), чи в “рівненських шістдесятників”, які пожвавлювали неонародницькі тенденції та усвідомлювали національні цінності (Г. Чубай – 5 одиниць, В. Романюк – 3 АЛН). Варто зауважити, що серед запозичених префіксоїдів, зафіксованих в мовотворчості рівненських поетів, можна виокремити синонімічні (*лже-* / *псевдо-* / *ерзац*; *міні* / *мікро*) та антонімічні (*ретро* – *нео*, *міні* – *максі*) морфеми, які найчастіше використовувалися для творення індивідуально-авторських субстантивів.

Література

1. Вакарюк Л. О. Український словотвір у термінах : словник-довідник / Л. О. Вакарюк, С. Є. Панцьо. – Тернопіль : Джура, 2007. – 260 с.
2. Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія : [навч. посіб.] / В. О. Горпинич. – К. : Вища школа, 1999. – 207 с.
3. Інверсійний словник української мови / [відп. ред. С. П. Бевзенко]. – К. : Наукова думка, 1985. – 812 с.
4. Карпіловська Є. А. Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: будова та реалізація : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” [Електронний ресурс] / Є. А. Карпіловська. – К., 2000. – 36 с.– Режим доступу : <http://www.lib.ua-ru.net/inode/6155.html>.
5. Клименко Н. Ф. Афіксоїд / Н. Ф. Клименко // Українська мова : [енциклопедія / редкол. Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), Зяблюк М. П. та ін.]. – 3-є вид., зі змінами і доп. – К. : Вид-во „Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2007. – С. 38–39.
6. Климович С. М. Препозитивні елементи іншомовного походження: критерії визначення їх статусу / С. М. Климович // Михайло Андрійович Жовтобрюх і сучасна українська лінгвістика : [зб. матер. Всеукр. наук. конф. (Черкаси, 10–11 листопада 2005 р.) / відп. ред. Г. І. Мартинова]. – Черкаси : Брама-Україна, 2006. – С. 140–146.
7. Кобзар Н. С. Чужомовні словотвірні елементи в українській біологічній термінології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 “Українська мова” [Електронний ресурс] / Н. С. Кобзар. – Харків, 2008. – 20 с.– Режим доступу : <http://www.lib.ua-ru.net/files/drr/414/345470.doc>.
8. Полюга Л. М. Словник українських морфем / Л. М. Полюга. – Львів : Світ, 2001. – 448 с.

9. Словник скорочень в українській мові / [уклад. Н. Д. Гула та ін. ; ред.-упоряд. В. В. Жайворонок, М. М. Фещенко ; за ред. Л. С. Паламарчука]. – К. : Вища школа, 1988. – 512 с.

10. Стишов О. Сучасне українське словотворення: основні тенденції розвитку / Олександр Стишов // Мовознавчий вісник : [збірник наукових праць Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького]. – 2009. – № 8. – С. 135–146.

11. Стишов О. А. Українська лексика кінця ХХ століття: (на матеріалі засобів масової інформації) / О. А. Стишов. – 2-ге вид., переробл. – К. : Пугач, 2005. – 388 с. – Бібліогр. : С. 289–331.